

MODERNITETENS GENNEMBRUD

I perioden 1850-1920 bryder moderniteten igennem i Danmark. Det er her, vi bliver moderne. Diskussioner om demokrati, ligestilling, religion og videnskab blomstrer og ændrer vores syn på verden. Vores sanser forvirres, og solide traditioner og veletablerede vaner afvikles. De erstattes af en grundlæggende erkendelse af, at udvikling og forandring er en del af vores eksistensvilkår. I morgen er ikke som i går, og gamle sandheder står for fald. Folk flytter til byerne og bliver arbejdere i industriens og kapitalismens pulserende storby. Det kræver et helt nyt tankesæt. Hvad vil det sige at være menneske i et samfund, hvor det eneste sikre er, at verden udvikler sig i accelererende fart? Økonomisk vækst, teknologiske opfindelser, sociale forandringer og jagten på frihed betyder, at verden aldrig bliver den samme igen. Der er et voldsomt opbrud i de grundlæggende værdier, og udviklingen sker så hurtigt, at det er svært at følge med. Moderne tankemønstre, som stadig har betydning i dag, grundlægges i årene mellem 1850 og 1920.

Denne bog handler om, hvordan periodens litteratur er et prisme for modernitetens nye tanker om menneske og samfund. Her kan det moderne menneske stoppe op og tænke over de voldsomme forandringer. I moderniteten bliver individet tvunget til at forholde sig til nogle grundlæggende spørgsmål om livet og omverdenen. Spørgsmål, vi også i dag stiller os selv:

- Hvordan får jeg som individ mest mulig frihed og magt over mit eget liv?
- Hvilke fællesskaber er jeg en del af, og hvordan kan jeg sammen med andre forandre verden?
- Hvilke mål og værdier er vigtige for mig, og hvilken rolle spiller religion for mig?
- Hvordan påvirkes mit liv af samfundets forventninger til min baggrund og mit køn?
- Skaber teknologi og videnskab en bedre verden – for mig og for samfundet?

Det moderne er et idéhistorisk begreb med et forandret menneskesyn som sit omdrejningspunkt. Tankerne om det moderne menneske spirer frem i oplysningstiden i 1700-tallet. Filosofer beskriver mennesket som et fornuftigt og frit væsen, der selv er i stand til at træffe valg frem for at lade sig

styre af for eksempel religion. *Det moderne* er et brud med det traditionelle og hierarkiske og har det frisatte menneske som ideal. Det menneske, der er i stand til at definere sig selv og tage herredømmet over sit eget liv. *Moderniteten* er den historiske periode, hvor tankerne om "det moderne" bryder igennem og sætter sig spor i den måde, vi lever på. Forudsætningen for det frisatte individ er en økonomisk, kulturel og åndelig udvikling, som er koblet til kapitalisme, videnskab, industrialisering og individualisering.

Moderniteten kommer lidt senere til Danmark end til andre europæiske lande som England og Frankrig – som sagt i perioden 1850-1920. Nye idealer og forklaringer på mennesket udvikles i netop denne periode inden for filosofi og videnskab af blandt andet den politiske tænker Karl Marx (1818-1883), biologen Charles Darwin (1809-1882), filosofen Friedrich Nietzsche (1844-1900) og psykoanalytikeren Sigmund Freud (1856-1939). Vi møder disse tænkere i de kommende kapitler. De udfordrer tusind års europæisk vanetænkning, og tidens litteratur bliver herefter fyldt med det modernes tanker om frisind og opgør med etablerede sandheder og værdier. I samme periode forandres det danske samfund voldsomt.

EN STEMME TIL FOLKET

Danmark bliver i 1849 et demokrati med indførelsen af Grundloven. At få stemmeret og ret til at stille op til valg bygger på et menneskesyn båret af tillid. Samfundet har tillid til, at individet kan forholde sig modent og fornuftigt til en kompleks verden. I 1849 er det dog kun mænd fra samfundets sociale og økonomiske elite, der kan stemme og blive valgt. Kvinderne får først stemmeret i 1915 efter en lang kamp, hvor kvindernes rettigheder i samfundet diskuteres – ikke mindst i litteraturen.

Den demokratiske udvikling, hvor flere får en stemme i den offentlige kultur, afspejler sig altså i litteraturen. I 1850 er der få forfattere, og de er en del af en lille økonomisk og kulturel elite – eller er betalt af den. Ganske få er kvinder. Over de næste 70 år kommer nye stemmer til orde i litteraturen, og nye erfaringsverdener udfoldes og bliver en del af offentligheden. Flere kvinder bliver forfattere, blandt andre Mathilde Fibiger (1830-1872) og Olivia Levison (1847-1894), som begge belyser kvindens rolle. Med sin debutroman *Clara Raphael* (1851) får Fibiger givet stemme til en kvinde, der er fanget i romantikkens forestillinger om kvindens underdanige rolle over for manden. Fibiger er kun 20 år ved romanens udgivelse, og alene det, at en ung kvinde fra det bedre borgerskab stiller sig kritisk over for ægteskabet og forholdet mellem mænd og kvinder, vækker stor forargelse, da romanen bliver udgivet. De demokratiske værdier om frisind og lighed gælder endnu ikke for alle.

Også flere forfattere, der ikke kommer fra overklassen i København, de-

buterer. Marie Bregendahl (1867-1940) vokser for eksempel op i et gårdmandshjem tæt på Skive og skriver om det hårde liv på landet. Martin Andersen Nexø (1869-1854) vokser op i dyb fattigdom i København og flytter senere ud på landet på Bornholm. Det præger deres litteratur om social uretfærdighed og undertrykkelse af de lavere sociale klasser. På den måde er demokratiseringen af Danmark også med til at give stemme til forfattere, der ikke tidligere har haft en plads i den kulturelle offentlighed. Nu kan man pludselig læse om hårde levevilkår og sociale og psykologiske forhold, der før har været tabubelagte. Litteraturen er med til at sætte fokus på den stigende ulighed og skabe større social bevidsthed.

Traditionelle fællesskaber som familien og slægten er i opbrud på grund af de mange ændringer i samfundet. Opbruddet frisætter individet og tilskynder det til at stå på egne ben. Men det fører også til, at mennesket kan føle sig alene og fremmedgjort i en verden, som det ikke kan forstå eller få overblik over. Her giver modernitetens nye fællesskaber et rum for at skabe sig en identitet. Mellem 1850 og 1920 etableres en række politiske partier og foreninger. Selvom tidens forfattere og filosoffer er kritiske over for den kristne tro, opstår der i de store byer også nye religiøse menigheder. En stærk religiøs tro kan sættes op som værn mod storbyens fordærv af de traditionelle værdier.

Fællesskaber handler ikke kun om politisk magt og religiøs tro. I perioden opstår begrebet sport som et konkret og fysisk udtryk for kapitalismens konkurrencementalitet. Kroppens vitale smidighed og styrke dyrkes i idrætsforeninger. På landet oprettes gymnastikforeninger og andelsfor-

ÅRET 1885

Midtvejs i denne bogs fortælling om dansk litteratur fra 1850 til 1920 finder vi året 1885. Det er et stort år for dansk litteratur og et år, der markerer, at vi for alvor er på vej ind i moderniteten.

- Herman Bang skriver mesternovellen "Franz Pander".
- Henrik Pontoppidan udgiver for første gang novellen "Nådsensbrød", der med sit fokus på social uretfærdighed er blevet en af dansk litteraturs største klassikere. "Nådsensbrød" udgives første gang i 1885 i avisen *Morgenbladet*, men trykkes i 1887 i novellesamlingen *Fra hytterne*.
- Den første store naturalist i dansk litteratur J.P. Jacobsen dør af tuberkulose kun 38 år gammel.
- Olivia Levinson og Amalie Skram

udgiver fortællinger om livet som kvinde på et tidspunkt med få kvinder på arbejdsmarkedet.

- Kvinder har endnu ikke stemmeret, og det går sløvt med demokratiet. Regeringen leder landet med hård hånd uden om folketingets flertal, og vi ser endda i oktober 1885 et mordforsøg på landets leder konseilspræsident J.B.S. Estrup.
- Fodboldklubben AaB etableres og viser det begyndende fokus på sport, fritids- og foreningsliv.
- Året 1885 giver os også et indblik i modernitetens naturvidenskabelige landvindinger, idet Gottlieb Daimler får patent på den første motorcykel – og Karl Benz producerer prototypen til den første bil med forbrændingsmotor.

eninger, hvor bønderne deles om at investere i ny teknologi. Bønderne bliver stærke af at stå sammen. På de mange nye højskoler bliver karle og piger fra landet opdraget i demokrati og foreningsliv. At indgå i et fællesskab giver mulighed for at definere sig selv og er med til at skabe identitet i samhørighed med andre.

Harald Slott
Møller: *Dansk
landskab*, 1891
(41 x 70 cm)

I MODERNITETENS VERDEN

Danmark er stadig et landbrugssamfund i midten af 1800-tallet, men flere og flere landarbejdere flytter ind til byerne, hvor den øgede industrialisering skaber nye arbejdspladser. De store forandringer skyldes en begyndende kapitalisme, som er afgørende for, at moderniteten nu ruller ind over Danmark. Flere får penge mellem hænderne og bliver forbrugere. Det sætter gang i en efterspørgsel på flere varer, der produceres på de mange nye værksteder og fabrikker. Industrialiseringen bider sig fast i Danmark og accelererer. Men for mange mennesker ender det i arbejdsløshed og usle levevilkår. Byerne vokser, og nye kvarterer skyder op, men mange af lejlighederne er små og billigt opført. Man må gå ned ad bagtrappen for at tage sig et bad i kælderen og gå på toilet i baggården.

Byen bliver midtpunkt for modernitetens fremkomst. Her myldrer det frem med varer, opfindelser, livsformer og idéer. Udviklingen går så hurtigt, at det kan være svært at følge med. Og byen buldrer virkelig derudaf. Med sporvogne, elektrisk lys, cykler og senere biler er byen lig med fart,

spænding og støj. Med maskinerne i hånden synes menneskets muligheder uanede, og det giver en stærk tro på fremtiden. Det sætter sig spor i litteraturen. Byen og maskinerne bliver hyldet for deres kraft, styrke og dynamik hos forfattere som Emil Bønnelycke (1893-1953) og Johannes V. Jensen (1873-1950), men bylivet er også forbundet med anonymitet og rodløshed. Når man går ud ad porten til gaden, ved ingen, hvem man er. Det kan føre til en følelse af meningsstab, tomhed og fremmedgørelse. Kapitalismen skaber vækst og udvikling, men også voldsomme sociale forandringer på landet og i byen. Periodens litteratur sætter i stigende grad fokus på sociale problemer og skildrer blandt andet fattigdom, kvindeundertrykkelse og selvmord. En politisk diskussion om uretfærdighed opstår. Det ser vi for eksempel i realistiske skildringer hos Henrik Pontoppidan (1857-1943) og Martin Andersen Nexø.

Tanken om, at mennesket har overvundet naturens kræfter, hersker i begyndelsen af 1900-tallet. Med videnskab og den nyeste teknologi sprudler tiden af tro på fremtiden og fremskridtet. I kunst og sport lægges der vægt på kamp og konkurrence, på fart og fremdrift og på den stærke krop. Moderniteten ser vi i Bønnelyckes hyldelse til det moderne storbyliv, men også i Thøger Larsens (1875-1928) besyngelse af det dyrkede landskabs vækst og frodighed. I moderniteten tror man på menneskets formåen. Vi kan flyve, filme og krydse verdenshave ombord på luksuriøse dampskibe. På baggrund af den nyeste teknologi bygges Titanic, så det ikke kan synke. Den 12. april 1912 stævner skibet ud fra havnen i Southampton på sin første rejse mod New York, men natten mellem den 14. og 15. april synker skibet. Det er et varsel om, at teknologien ikke er ufejlbarlig.

Troen på fremtiden og videnskabens fremskridt bliver lagt fuldkommen i ruiner, da 1. verdenskrig bryder løs 1914. Krigen viser bagsiden af de moderne opfindelser. Maskiner mejer mennesker ned i en brutal krig, hvor særligt skyttegravskrigen på vestfronten mellem de tyske og franske soldater bliver billedet på en fuldkommen meningsløs og ubarmhjertig krig. Her kæmper unge soldater til lyden af granater, maskingeværssalver og råb fra deres døende kammerater. På officerernes ordrer løber soldater heltemodigt mod fjenden, men med en viden om, at de nok aldrig når frem. Næsten 10 millioner soldater mister livet i krigen. De fleste af dem i skyttegravene. De overlevende vender ikke hjem som helte, men som ødelagte spøgelser med granatchok og hidtil usete psykiske lidelser. Tilliden til, at det civiliserede menneske med teknologiens hjælp har udviklet sig væk fra ondskab og dyriske drifter, viser sig at være en løgn. Mennesket er også destruktivt og ondt. Den tillid og optimisme, der er tæt forbundet til moderniteten, bryder sammen. Tilbage står verden sønderskudt og i kaos.

MODERNITETENS LITTERATUR

I 1800-tallet var livsbanen for de fleste fastlagt fra fødslen. Man havde næsten ingen mulighed for at bestemme over sit eget liv for eksempel i forhold til arbejde eller ægteskab. Det forandrer sig langsomt under moderniteten. Modernitetens ideal er nemlig det frisatte menneske. Et menneske, der tager herredømmet over eget liv, og som ikke finder svar på livets store spørgsmål i for eksempel religion. Mennesket er i høj grad overladt til selv at kæmpe med livets store spørgsmål. Moderniteten bliver en kampplads mellem traditionelle forventninger og nye tanker om frisættelse. Det skaber indre splid for en række forfattere. Flere kvindelige forfattere lever med traditionelle forventninger til deres rolle i samfundet, samtidig med at de i deres litteratur beskriver, hvordan kvinder kæmper for at træffe de afgørende valg i deres liv. Amalie Skram (1846-1905) beskriver det vanskelige i at gøre op med de mandsdominerede normer, mens andre forfattere som for eksempel Johannes V. Jensen slås med at forklare livets mening, når den nu ikke længere er givet af Gud.

Flere forfattere inspireres af naturvidenskabens landvindinger. De beskæftiger sig med forholdet mellem arv og miljø og lægger vægt på, at skildre hvordan mennesket formes af det omgivende samfund. En forfatter som J.P. Jacobsen (1847-1885) skriver om personer, der er splittet mellem på den ene side indre drifter og deres lyst til udfoldelse og på den anden side samfundets sociale og religiøse begrænsninger.

Emilie Mundt:
*Fra asylet i
Istedgade. Interiør
med asylmutter og
børn, 1886*
(100 x 180 cm)

Fra midten af 1800-tallet får litteraturen og forfatterne en anden og højere status i samfundet. Det bedre borgerskab får mere fritid. Den bruger de på at gå på museer, i teateret, til foredrag og på at læse bøger. I overklassen har det i lang tid været en udbredt opfattelse, at man som et dannet menneske naturligvis læser litteratur. Men i midten af 1800-tallet begynder det også at gælde for middelklassen og dele af underklassen. Både fordi flere får en uddannelse, så de kan læse, men også fordi der bliver udgivet fortællinger, som de finder spændende. Vi får litteratur, der handler om genkendelige steder og samtidige problemer, som læserne kan identificere sig med. Historiske romaner, der fortæller om Danmarks fortid, er også populære. Frem mod århundredeskiftet åbner flere og flere biblioteker rundt om i landet. Litteraturen er ganske enkelt på mode.

Tidens kendte forfattere skriver også reportager til aviserne om store og små begivenheder. Avisernes oplag vokser, og på deres debatsider folder forfatterne sig ud. Deres meninger har vægt i den offentlige debat. Deres levende journalistiske pen og skarpe holdninger giver forfatterne afgørende indflydelse på kulturen og på, hvordan man opfatter verden. I november 1906 bliver forfatteren Herman Bang (1857-1912) ufrivilligt forsidestof på avisen *Middagsposten* på grund af hans seksuelle orientering. Avisen advarer om, at Herman Bang som homoseksuel forfatter kan fordærve en hel generation af unge læsere med sin litteratur. Der er altså en frygt for, at litteraturen kan påvirke læserne og have en afgørende indflydelse på samfundet og den offentlige kultur. Af samme grund bliver en del litteratur censureret, fordi den betragtes som farlig. Det gælder for eksempel Herman Bangs debutroman *Haabløse slægter* (1880), der beskriver et forhold mellem en yngre mand og en ældre dame. Det betragtes som dyrisk og uanstændigt.

OPGØR MED DEN LITTERÆRE IDYL

En anden, som får modernitetens brydningstid at mærke, er Georg Brandes (1842-1927). Brandes er litteraturforsker og periodens kulturelle superstjerne. Hans tanker og idéer om frisind og fornuft er et udtryk for moderniteten og får stor betydning for litteraturen. Brandes er kun 29 år, da han i 1871 holder en række forelæsninger på Københavns Universitet i en sal fyldt med intens og forventningsfuld stemning. De kontroversielle synspunkter, han her fremturer med, bliver skelsættende for synet på litteraturens rolle i samtiden og for samfundsdebatten. Brandes mener, at den danske litteratur grundlæggende er ufarlig og begravet i idylliserende, romantiske forestillinger. Den er slet ikke rettet mod modernitetens virkelighed. Brandes mener, at: "Det, at en Litteratur i vore Dage lever, viser sig i, at den sætter Problemer under Debat." Litteraturen skal have mod til at vise de mindre pæne sider af samfundet, også når det gælder kønsroller.

Typisk for samtiden har Georg Brandes fokus på mandlige forfattere, og i 1883 udgiver han *Det moderne Gjennembruds mænd*. I sin behandling af den litteratur, der lever op til Georg Brandes' idealer, inddrager han ikke de kvindelige forfattere, som med deres litteratur ellers banker hårdt i bordet i debatten om kønsroller. For unge mænd og kvinder er Georg Brandes et forbillede, fordi han gør op med kønsmoralen, kristendommen og de traditionelle værdier. Samfundets elite møder derimod Georg Brandes med en kold skulder. Den voldsomme forandring, Danmark og Europa gennemgår, skræmmer nogle, og derfor er Brandes' livsopfattelse også provokerende for et samfund, der på mange måder stadig er traditionelt. Han rejser ud i Europa, hvor man er mere interesseret i hans tanker om litteratur og åndsliv. I februar 1883 bosætter han sig i København igen, og herfra bliver han et helt centralt omdrejningspunkt for litteraturen og kulturen i Danmark de næste mange år.

LITTERATURFORSKEREN GEORG BRANDES (1842-1927)

Georg Brandes er manden bag betegnelsen *Det moderne gennembrud* for den litteraturhistoriske periode 1870-1890. I sin bog *Det moderne Gjennembruds Mænd* (1883) præsenterer Brandes litteratur skrevet af mænd, som er realistisk og afspejler et naturalistisk syn. Brandes ønsker at gøre op med en tilbageskuende, idylliserende og romantisk litteratur. En rigtig moderne og tidssvarende litteratur bør sætte problemer under debat. Brandes får afgørende betydning for periodens forfattere, der skriver om sociale problemer, religionens undertrykkende rolle og kønsroller. Litteraturen gengiver på realistisk vis virkeligheden og er på den måde inspireret af naturvidenskabens objektivitet.

Men Brandes er også en smagsdommer, der overser vigtige forfatterskaber og ikke vil erkende, at moderniteten var på vej, også inden han trådte op på

talerstolen. Hans store betydning i dansk litteraturhistorie har haft den konsekvens, at de forfattere, der ikke var inde i varmen hos Brandes, er blevet overset. Det drejer sig blandt andet om en række kvindelige forfattere som hans elskerinde Victoria Benedictsson (1850-1888) og forfattere, der fokuserer på åndelige og eksistentielle emner.

Brandes er inspireret af Nietzsches tanker om det stærke menneske og har et ringe blik for det skrøbelige, det usikre og det uafsluttede, som er en vigtig del af moderniteten. 1890 er ikke afslutningen på naturalismen eller på det moderne gennembruds dogme om, at litteratur skal sætte problemer under debat. Tekster fra begyndelsen af 1900-tallet for eksempel af Marie Bregendahl og Martin Andersen Nexø er inspireret af Brandes' litteratursyn. Selv litteraturen i dag er stærkt præget af den opfattelse, at kunst skal forholde sig kritisk til samfundet.

